

”בתי יהודים” בגרמניה

על פי מבחר קטעים מתוך מאמריהם של מרליס בוכהולץ

(Marlis Buchholz) וקונרד קווייט (Konrad Kwiet)

בשנת 1938 חלה החמרה משמעותית במדיניות האנטי יהודית של הגרמנים (*Judenpolitik*) שראשיתה עוד בשנת 1933, שנה שבה הורחקו היהודים מחיי החברה והכלכלה של גרמניה. במפגש מיום 12 בנובמבר 1938, לאחר פוגרום **ליל הבדולח**, העלה הרמן גרינג את סוגיית בידודם הנוסף של היהודים בגטאות. בהיותו אחראי על ”תוכנית ארבע השנים” הוא ראה בהקמתם של גטאות גדולים בערי גרמניה דבר בלתי נמנע.¹ ריינהרד היידריך שמונה זמן קצר אחר כך לראש המשרד המרכזי לביטחון הרייך (RSHA) התבטא מפורשות באותו מפגש נגד הקמתם של גטאות. הוא ציין כי:

מנקודת ראותה של המשטרה אינני חושב שניתן להקים גטו שישא אופי של מתחם מבודד שבו יגורו יהודים בלבד. לא נוכל לשלוט בגטו שבו יתקבצו כל היהודים בתוך בני עמם. הוא יהפוך למסתור קבע לפושעים ויתפתחו בו מגפות וכיוצא באלה. איננו רוצים שהיהודים יגורו בבית אחד יחד עם האוכלוסייה הגרמנית, אך כיום הימצאותו של היהודי בתוך האוכלוסייה הגרמנית על מקבציה ובתיה מאלצת אותו להתנהג כיאות. הפיקוח על היהודי באמצעות עינה הפקוחה של כלל האוכלוסייה עדיף על ריכוז אלפים כמוהו במתחם שבו לא אוכל לקיים פיקוח על חיי היום-יום שלו על ידי סוכנים במדים.

ב-30 באפריל 1938 קבע ”החוק בעניין יחסי דיירים עם יהודים” (Gesetz über Mietverhältnisse mit Juden) כי יהודים יורשו לגור רק ב”בתי יהודים” (*Judenhäuser*). החוק הניח את היסודות לכך שגורמי הממשל המקומיים הם שיסדירו את מקומות מגוריהם של היהודים.²

סילוקם של היהודים מדירותיהם ומבתיהם וריכוזם ב”בתי יהודים” היוו שלב בתהליך הרחקתם של יהודי גרמניה מכל תחומי החיים הציבוריים ונישולם מזכויותיהם. ההפרדה הגיאוגרפית בין יהודים

¹ תרגום מסמך נירנברג PS 1816 דוח סטנוגראפי על מפגש מיום 13 בנובמבר 1938, עמ' 36 ואילך.
² RGL I 1939, p. 864–65 (= Reichsgesetzblatt) פורסם על ידי Susanne Willems בספרה *Der entsiedelte Jude, Albert Speers Wohnungsmarktpolitik für den Berliner Hauptstadtbau* (Berlin, 2000), p. 138–39.

ללא יהודים ביטאה גם שלב מעבר בדרך לגירושם ולרציחתם. הבניינים שהפכו ל"בתי יהודים" היו בעבר כמעט כולם בבעלות יהודית וגרו בהם יהודים גם קודם.

כל ההגנות שהיו לשוכרי דירות יהודים הוכרזו כבטלות. ניתן היה לסלק יהודים מבתיהם בתנאי שהובטח להם מקום מגורים בבניין בבעלות יהודים. דרישה זאת שימשה ערובה לכך שיהודים לא ייזרקו לרחובות ולא יהוו נטל על שירותי הרווחה כחסרי בית. היהודים אולצו לשאת בהוצאות עבודות השיפוץ והתיקונים שדרש הדייר החדש שנכנס לדירתם. מעתה ואילך הורשו יהודים לחתום על הסכמי שכירות אך ורק עם יהודים אחרים, ובעלי בתים יהודים היו מחויבים לקבל יהודים כדיירים או כדיירי משנה "לבקשת הרשויות המקומיות". היה זה מתפקידן של העיריות לשכן משפחות יהודיות אחדות ב"בית יהודים" אחד, "בכוח, אם הדבר נדרש". עיקרון בסיסי אחד נשמר בקפידה: בחירת "בתי היהודים" לא תוביל להקמתם של גטאות.

חוק מאפריל 1939 חייב לרשום את כל מקומות המגורים, בין תפוסים ובין לא, בין מושכרים ליהודים ובין לגרמנים. זאת ועוד, כל פינוי, שכירה או החכרת דירה וכל שינוי במקום המגורים חייב קבלת רשות מן הרשויות. רישום המגורים וכן הנפקת "כרטיסי היהודים (ה-Judenkarteien) הקלו מאוחר יותר על איסוף היהודים לצרכי גירושם.

דיירי "בתי היהודים" הוזהרו שוב ושוב כי עליהם למלא אחר ההוראות הרשמיות. הייתה חובה לשמור על רישום מדויק של דמי השכירות ושכירות המשנה. ניתן היה לקיים ביקורות על "שטחים פנויים" רק על בסיס אישור פורמלי. חובה היה לשמור על מפתחות הבית במקום מוסכם כדי לאפשר גישה למפקחים בכל עת.

פינוי יהודים ויישובם מחדש, בידודם או ריכוזם, לא התנהלו בצורה אחידה בכל רחבי גרמניה. ביצועם היה תלוי בצרכי המגורים במקום, באווירה הפוליטית, בעומק הרגשות האנטישמיים וכן בהתנהגותם של פקידי הממשל האזוריים או המקומיים שייצגו את המדינה, המפלגה והמשטרה. יתר על כן, משבר הדיור הכללי שהוחרף בשל הפצצות בעלות הברית ובשל תוכניות השיקום הנאציות, ולצדן ה"תאוה" לתמרוצים חומריים זירזו את תהליך הפינוי וההחרמה של בתי היהודים.

ניתן להסביר את האינטרסים השונים שעמדו מאחורי סילוקם של היהודים מדירותיהם ומבתיהם על רקע מרקם היחסים המורכב ששרר בין הרשויות השונות בכל אזור. למרות זאת הוקמו "בתי יהודים" מאמצע 1939 ואילך. תוך שמירה על הנחיותיו של היידריך הם פוזרו ברחבי הערים כדי להימנע מ"ריכוז" (או יותר נכון מגטואיזציה) באזורי מגורים וברחובות מסוימים.

הנאצים עירבו את הקהילות היהודיות בתוכנית השיכון מחדש. כמו בסוגיות אחרות הקשורות ברדיפת היהודים - הגירה, סעד, עבודות כפייה, חלוקת מזון ומוצרים אחרים, סטיגמטיזציה וגירוש -

אולץ האיחוד הארצי של יהודי גרמניה שהוקם ב-1939 (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland) לסייע בהעברת הוראות הנאצים לציבור היהודי וביישום מדיניות הדיור. בערים הגדולות הוקמו מועצות מייעצות לדיור כדי לקיים מעקב, להכין רשימות ולהסדיר דיור ליהודים חסרי בית ב"בתי יהודים".

המעבר ל"בתי יהודים" היה כרוך בהסתגלות לחיים בקהילות הטרוגניות חדשות ולתנאים פיזיים ופסיכולוגיים עגומים. יהודים ששמרו זמנית על זכותם להמשיך לגור בדירותיהם חויבו להכניס אליהם דיירים נוספים: רווקים או גרושים, זוגות נשואים או משפחות עם ילדים. לרוב מצאו את עצמם היהודים כלואים בחדר אחד בתוך דירה צפופה בדיירים, או מקובצים באולם, כשהכול חולקים אותו מטבח, אותה אמבטיה ואותם שירותים, כך שלא נותר כמעט מקום לנוע בדירה, שלא לדבר על שמירה על פרטיות. צפיפות היתר והתחרות על השימוש באמצעים ובשירותים המשותפים גרמו לעתים קרובות להתלקחות ולרוגז, למתח ולסכסוכים בין הדיירים.

בספטמבר 1941, ערב הגירושים ההמוניים, הורה הגסטפו לרשויות המקומיות כי "יש להקצות ליהודים רק את פתרונות הדיור המלוכלכים והדלים ביותר, אך תוך שמירה על הוראות התברואה. יש להקפיד גם על כך שלא כל הבתים יהיו סמוכים זה לזה (בשל) האיסור על גטואיזציה. מקומות המגורים שיפנו היהודים צריכים לעמוד לרשות בעלי דם גרמני, בלי שהדבר יהיה כרוך בהוצאות לרייך או למועצות המקומיות".³ במרבית המקומות שררו תנאי היגיינה ותברואה גרועים ואלה אף הורעו עם הזמן שכן המועצות המקומיות לא ראו צורך באחזקתם הראויה של בתי המגורים הזמניים האלה ליהודים או לספק להם דלק בכמות מספקת כדי למלא את צרכי החימום והמים החמים.

הפגיעה הקשה בחופש הבחירה של מקום המגורים נגעה גם לתחום הפרט, אשר היה נתון למערכת של ביקורות ושל פיקוח הדוק על ידי הרשויות הנאציות. הבית איבד את משמעותו כמקום מקלט מפני האפליה, ההשמצה וההשפלה שבמרחב הציבורי. חופש התנועה מחוץ לבית היה מוסדר אף הוא והרשויות הטילו עליו הגבלות. יהודים הורשו לעזוב את בתיהם בעיקר כדי להגיע לאתרי עבודות הכפייה. הוטל עליהם עוצר לילה, חלו עליהם הגבלות על שעות הקניות, ובמקרים רבים נאסר עליהם השימוש בתחבורה הציבורית.

במרס 1942, שישה חודשים לאחר שהטילו הנאצים את חובת הענידה של מגן דוד צהוב על ידי כל יהודי מעל לגיל שש, הוטלה אותה סטיגמה גם על "בתי היהודים". הם הצטוו להציג מגן דוד שחור מודפס על נייר לבן בסמוך לדלת הכניסה או ללוח הדיירים. היידריך היה בטוח "כי עתה לא נותרה עוד אפשרות

³ מכתב מן הגסטפו בדיסלדורף למועצה המקומית בקלֶוֶה (Kleve), 18 בספטמבר 1941, כפי שצוטט ב: H.G. Adler, *Der verwaltete Mensch, Studien zur Deportation der Juden aus Deutschland*, Tübingen, 1974, p. 47.

של הסתרה".⁴ בהיותם סגורים הפכו תושבי "בתי היהודים" למטרה מועדפת על חברי המפלגה ועל אנשי הגסטפו. *Kontrollgange*, דהיינו ביקורות או "בדיקות פתע" שימשו תירוץ מצוין להקנטה, לביזה ולהתעללות.

כהכנה לגירוש היהודים למזרח החלה להתפתח בגרמניה תצורת ביניים שבין "בתי יהודים" לגטאות. השלטונות הנאציים החלו לרכז חלק מן היהודים במחנות או בשכונות מיוחדות. במרס 1941, הוקם מחנה של צריפונים במילברטסהופן (Milbertshofen), פרוור תעשייתי של מינכן. מחנות דומים הוקמו בדרזדן, בקלן, באֶסֶן ובמקומות אחרים. אחדים מהם כונו *Judensiedlungen* – ישובים יהודיים. יהודי ברסלאו רוכזו בשלושה מחנות. יהודים מצפון הֶסֶה הועברו לקֶסֶל (Kassel) ושוכנו בחמש נקודות איסוף שהוגדרו כ- *Sammelunterkünfte*, דהיינו מגורי איסוף או *Sammellager* - מחנות איסוף.

ב-15 באוקטובר 1941 החלו הגירושים ההמוניים של יהודים מגרמניה למזרח אירופה, תחילה לגטו לודז', אחר כך לגטאות מינסק, קובנה, ריגה וורשה ומחוז לובלין, ומאוחר יותר, מסתיו 1942, בעיקר לאושוויץ. יהודים בברלין "הוצאו" בצורה שיטתית מבתי מחסה יהודיים, מ"בתי יהודים" ואחר כך ממחנות איסוף.

בתחילה לא נדרשו יהודים שקיבלו מעמד של "נישואי תערובת מועדפים" (*privilegierte Mischehe*) לעבור ל"בתי יהודים". מעמד מועדף זה ניתן לזוגות ללא ילדים שבהם הבעל היה "בעל דם גרמני טהור" והאישה יהודיה, או לזוגות מעורבים שילדיהם קיבלו חינוך נוצרי. עם זאת, משנת 1942 ואילך קובצו גם ה"מישהן" (*Mischehen*) וילדיהם שכוננו על ידי הנאצים "מישלינגים" (*Mischlinge*), בעלי דם מעורב) ב"בתי יהודים" שלעתים כונו על ידי המקומיים *Mischehenhäuser* (בתים לבעלי דם מעורב). ב-1943, משגורשו כמעט כל יהודי גרמניה, שרדו ונותרו ב"בתי יהודים" מרבית ה"מישהן" וה"מישלינגים".

⁴ מכתב אקספרס מריינהרד היינריך, 13 במרס 1942, פורסם ב: Konrad Kwiet, "Nach dem Pogrom," in Wolfgang Benz (ed.), *Die Juden in Deutschland 1933–1945* (München, 1993), pp. 618–19.